

Su territòriu

Igrèsias si agatat in sa parti de scurigadroxu de sa Sardigna de bàsciu e donat su nòmini a sa subregioni stòrica connota cun su nòmini de Igresienti. Su Comunu tenit trèmini cun Carbònia, Gonnese, Bugerru, Frùmini Majori. Domus Noas, Bidda Matzraxa, Narcau, e po mori de sa presèntzia de s'ìsula amministrativa de S. Marcu est làcana a parti fintzas cun Silicua, Musei, Bidda Cidru, e Biddaramosa. Su popolau si agatat a unus 100 metrus a pitzus de su livellu de su mari a 8km de su mari. Funt parti de su comunu de Igrèsias puru is fratzionis de Bindua, Nèbida, San Benedetto, e fintzas Tanì e Barega chi sunt a metadi a pari cun Carbònia.

Su territòriu comunali mesurat 208 kmq, partit de su Mariardu (cun pragitas de perda e falèsias chi calant deretas a mare) e tirat conca a s'internu boddendi-ndi s'incumentzu de su pranu de su

Cixerri e parti de su massiciu de Marganai, cun sa punta de S. Micheli chi arribat a 907 metrus de artaria. Is montis de costa zona de Sardigna in bona parti funt fatus de arrocas carbonàticas chi si funt formadas prus de 500 milionis de annus a coa e duncas iant a depi essiri is prus antigas de totu su territòriu italianu. In custas arrocas, pruschetotu carcari, dolòmia e scistus, si agatat blenda e galena a fironis. De custus materialis, de chi ddus traballànt, ndi bogànt prata, prumu e zingu. Custus metallus ant tentu unu ruolu de importu mannu meda po s'isvilupu de sa citadi e de totu su territòriu de su Sulcis-Iglesienti.

Sa costa de Nèbida

Su nòmini de Igrèsias.

Sa citadi moderna est nàscia in s'edadi de mesu, su nòmini chi si agatat in is documentus scritus in latinu est *Villa Ecclesiae*, in cussus in toscanu antigu *Villa di Chiesa*, in cadelanu est *Vila d'Esgleyses*, e bessit *Iglesias* cun su dominiu spagnolu e aici est abarrada fintzas in italianu. Duncas sa primu etimologia chi benit a conca est chi su nòmini siat acapaiatu in calincuna manera a sa presèntzia de crèsias meda a intrus de sa citadi.

Chini scriit custau documentu invecis pentzat chi potzat tenni arrexoni su linguista Massimo Pittau (<http://www.pittau.it/Sardo/iglesias.html>): Iglesias est un'interpretazioni sballiada de su topònimu "Crèsias" o mancai "Cheresias, est a narri cerexas in is fueddadas sardas de su Cabu de Susu. Infatis topònimus simbilis si ndi agatat in logus meda in Sardigna, sceti po abarrai in sa zona de su su Sulcis: Monte Crèsia in Sant'Antiogu chi abarrat atesu de sa basilica fraigada in pitzus de sa necròpoli pùnica; in Santadi s'agatat unu Arriu de Crèsia; unu Mont'e Crèsia si agatat puru acanta de Igrèsias a costau de su Monti de su Bonu Camminu e po imoi arrastus de crèsias no nd'ant agatau.

Duncas podit èssiri ca is chi scriiant is documentus in s'edadi de mesu apant fatu "s'errori" de cunfundi, po mori de su sonu, su significu originali de "cerexas" cun "crèsias", chi mancai in cussu tempus fiat ancora pronuntziau in custa manera e duncas dd'at tradusiu deretu de su sardu a sa su latinu e pustis in s'italianu in manera non curreta, incumentzendi una tradizioni chi durat fintzas a oi.

In is ùrtimus annus, gràtzias a internet e massimamenti a is social network, est spainendi-sì in sardu su nòmini "Bidd'e Crèsia" chi àteru no est chi sa tradutzioni de Villa di Chiesa ma bastat a pregontai a calisiat igresienti o persona chi bivit in su Sulcis chi tengat assumancus 70 annus e de siguru at a torrai ca custu nòmini no dd'at intèndiu mai.

De sa preistoria e s'edadi de mesu

Sa funtana de Su Maimoni e s'afaciada de unu palàssiu de su centru stòricu

De s'edadi nuraghesa e de su periodu cartaginesu abarrat pagu cosa poita ca totu su territòriu, a cumentzai de s'edadi romana, est istadu antropizau meda e duncas est fàcili chi is romanus apant fabricau a pitzus, e in medas pentzant chi Metalla, su logu aundi nci mandànt is cundennaus "Ad metalla" po espiai sa pena insoru, fessit pròpiu in su territòriu de Igrèsias.

Mancu de s'edadi de mesu prus antiga nc'at arrastus crarus chi agiudint a cumprèndere s'istòria de su territòriu, ma candu si fiat formau su Giuigau de Karalis (fati a su de X sèculus), parit ca pròpiu aundi imoi s'agatat sa citadi moderna ddoi fiant is crèsias de Santu Sarbadori, de Santu Sadurru e de Sant'Antoni sichei est possibili chi ddoi fessint tres popolaus acanta de pari. Cussu logu fiat parte de sa curadoria de su Sigerru, chi pigat su nòmini pròpiu de su Cixerri, s'arriu chi nascit de is montis de Igrèsias e si-nci ghetat in s'istangioni de Santa Igia de chi est passadu in su Campidanu de bàsciu.

Unu tretu de is murus antigu cun d-una turri

In su 1258, is Pisanus si fiant alleaus cun is giugis de Arborea e in pari aiant sciusciau su giudicau de Karalis. De chi iant fatu a terra paris Santa Igia, chi fiat sa capitali, si fiant spartzius su rennu in tres partis. Su tertzu de scurigadroxu cun is curadorias de Sulci, Sigerru, Nora e Dèximu, in pràtica sa zona chi in is mapas modernas de Sardigna est inditada "Sulcis-Iglesiente", fiat tocau a sa familia

de is Gherardesca. In su 1282 sa curadoria de su Cixerri fiat intrada in possessu de su conti Ugolino della Gherardesca, su protagonista de su de XXXIII cantus de s'Inferu de sa Cummèdia de Dante Alighieri. Si lassaus a una parti totus is contus fantasiosus imbentaus de Dante e de is nemigus suos, est siguru chi Ugolino fiat unu politicu abbastu e atriviu chi conosciat sa richesa minerària de sa zona. Duncas po sfrutai custa richesa detzidit de fundai una citadi noa chi at a pigai su nòmini de *Villa di Chiesa*. Benit mali a crei chi is pisanus nd'essint pesau una citadi de bellu e nou, ma est prus fatzili chi is òminis de Ugolino apant arrangiau e assetiau su chi giai nci fiat e chi nci apant assuntu palàssius e crèsias. A intru de custas is prus importantis fiant sa de Santa Crara, strantaxada in 1284-88 e sa chi est connota che "Sa crèsia de Campusantu" est a narri N.S de Valverde 1284-88. In prus is pisanus fabricant un'àcuedotu po assigurai s'acqua a sa "Citari" e in pagu tempus ndi strantaxant 1600 metrus de murus de perda (a tretus artus 6 metrus e ladus 2) cun 20 turre e 4 portalis; a parti de foras sgavant unu fossu e ant a assungi àterus murus de palus de linna; po assigurai su domìniu visivu de totu sa baddi fabricant in artu su casteddu de Santu Gantini (o Salvaterra) e in custa manera at pigau sètiu su centru stòricu chi conosceus oi.

Mortu Ugolino in su 1288, a pustis de annus de trumentus, Villa di Chiesa passat asuta de su controllu de su Comunu de Pisa fintzas a su 1324. In cussu tempus is pisanus aiant donau impulsu mannu a s'estratzioni de is metallus, pruscatotu de sa prata, chi fiat essia s'atividadadi econòmica principali. Asserit a essi pròpiu de cussu tempus su Breve di Villa di Chiesa chi est una regorta de leis chi poniat règulas pretzisas po sa vida de totu sa citadi. Sa ducomentu chi oindi est custodiatu in s'archìviu comunali est una còpia cadelana de su 1327 scritta in italianu volgari. Su Breve fiat una spècia de "statudu" simbili a cussus pisanus (chi si narant "Brevi") chi serbiat a garantiri is deretus de is dominadoris e pustis is de is residentis, chi beniant atiraus in citadi po traballai in is fossas gràtzias a is leis in favori de issus. Su Breve, agatau de Carlo Baudi di Vesme in su 1864 in s'archìviu comunali, est ispartziu in 4 liburus: in su primu si faeddat de s'organizzazione politica e de is festas religiosas, in su de duus si agatant normas a pitzus de is crìminis e de protzedura penali, in su de tres si agatant normas de tipu amministrativu generali, in su de cuàturu ddoi at totu sa disciplina in contu de s'atividadadi minerària e rapresentat unu casu bastanti raru in totu s'Europa: est unu de is pagus testus chi donat informatzionis pretzisas meda in contu de unu mistieri in su tempus de s'edadi de mesu.

Is su mentris is aragoneus aiant giai ghetau s'ogu a pitzus de Igrèsias e candu asuta de sa ghia de s'infanti Alfonsu IV boliant conchistai sa Sardigna sigurus de agatai richesa manna. Su 13 de làmpadas de su 1323 s'esèrcitu aragonesu fiat sbarcau in su golfu de Pramas e de inias fiat impunnau deretu conca a Villa di Chiesa cun s'iscopu de si assigurai in custa manera sa produtzioni de metallus. Fatu stait ca is tropas pisanas amparadas de is fortificatzioni non tenint bidei de si arrendi e difendint sa citadi. Duncas s'esercitu aregonesu, forti de prus de 11.000 òminis (e a custus tocat a ndi assungi un'àteru tanti de s'Arborea) assitiat Villa di Chiesa. Is sordaus pisanus s'ant a arrendi po mori de su fàmmini sceti su 7 de friàrgiu de su 1324 ma s'esèrcitu aragonesu ddus iat lassaus andai permitendi-ddus de si-andai disarmaus a Castel di Castro.

De insaras Igrèsias iat cambiau meris unas cantu bortas passeni de is Cadelanus a is Arborea e a s'imbressi, fintzas a su 1409 candu fiat acabada sa gherra intru de is Bas-Serra e is aragonesus. Duncas sa citadi giai in su parlamentu de su 1355 aiat otentu privilègius. In su 1449 Alfonsu IV dd'iant donadu in feudu a sa contessa de Chirra po 7.750 liras sardas ma is igresientis si fiant furrius e de chi aiant arrigotu su tanti de dinari necessàriu aiant arriscatau sa libertadi insoru in su 1450 otenendi fintzas sa cunfirma de su privilègiu de citadi regia (chi teniat giai de su 1327). E pròpiu in custa ocasioni chi *Sa Ciutari* ponit a pitzus su stemma unu cilindru de oru po arregordai a totu su prètziu pagau po sa libertadi.

S'edadi moderna e contemporanea

Sa Seu: Santa Crara

Cun s'acabu de su periodu longu de gherras sa produtzioni minerària fiat torrada a partiri ma non fiat arribada prus a is puntas de prima fortzis po su fatu chi s'ispagnolus iant incumentzau a importai su metallus de s'Amèrica. Duncas sa parti prus manna de is igresientis si fiat ghetada a traballai in su sartu e sichei s'atividadi econòmica prus importanti fiant s'agricoltura e su pastòriu.

In su 1503 su papa Giùliu II, arricendi sa dimanda de sa citadi de Igrèsias, iat mòviu sa seu de sa Diocesi Sulcitana de Tratalias ponendi-dda in sa crèsia de Santa Crara. In su in su 1514 Leoni X aiat postu in pari sa Diocesi Sulcitana a sa de Casteddu, sendi chi is benis no abastant a garantiri su mantenimentu de s'obispu e de sa cùria, ma Igrèsias sighiat a tenni su capitulu e unu vicàriu generali. Custa situatzioni depiat abarrai pagu annus, ma a s'acabada s'obispu est torrada sceti in su 1763 candu su papa Clementi XII aiat nomenau Luisi Satta. A pustis de sa gherra de sucessioni spagnola, in su 1720 fiant arribaus is piemontesus e in d-unu primu momentu, po Igrèsias e po totu s'Isula non fiat cambiau nudda. In su fratempus is igresientis, spintus puru de su governu piemontesu, aiant incumentzant a torrai a popolai Sant'Antiogu, Gonnese e totu su restu de sa zona de su Sulcis chi fiat abarrada sena de genti. Duncas prima aiant fundau, furriadroxus e medaus chi a bortas andant a formai boddeus chi si svilupaiant a giru de una crèsia. Custu fatu ddu signalat Vittorio Angius in su famosu "Dizionario degli Stari di Sua Maesta il Re di Sardegna" e agatat cunfirma fintzas is "Quinque librorum" prus antigus de is parrochias de Santadi e de Tratalias (chi funt de s'acabu de su 1700) e chi funt custodias in s'Archìviu Diocesanu. Infatis avatu de is nòminis de is personas chi si cojànt, morriant, o chi portant fillu, a batiai o a cunfirmari, is predis assungiànt chi asseriant a essi "naturalis" de Igrèsias o de is biddas de acanta. Custu processu de populamentu, prus o mancu, durat fintzas a su 1830 candu totus is biddas de su Sulcis chi conosceus oi funt bellas che torradas a fundai. Duncas podeus narri chi su Sulcis, francu che Teulada, siat fillu de Igrèsias, e in prus est pretzisu a assungi ca bona parti de cussu territòriu o fiat giai fèudu de s'obispu (Tratalias, Santadi, Piolanas) opuru a pustis de sa devoluzioni de is fèudus de su 1838-39 fiat amministrat in manera derata de su Comunu de Igrèsias (Masainas, Giba, Piscinas). Custa situatzioni at durau fintzas a su 1854 candu in su governu sabàudu aiat istabiliu 5 comunus in sa zona. Fatu stait ca su ruolu de ghia de totu su sudovest sardu fiat giai stètiu reconnotu de su governu piemontesu giai in su 1807 candu dd'iant posta a cabolugu de provìncia o de mandamentu (chi at a mantenni fintzas a su 1926).

In su 1848 cun sa "Perfetta Fusione", totus is leis piemontesas baliant puru in Sardigna e duncas fiat stètiu importau su sistema de is cuncessionis mineràrias e a bellu a bellu fiant arribaus finantziamentus importanti po torrai a fai partiri s'indùstria mineraria in manera decisa, sendi chi is metallus presentis in sa zona, su prumu e zingu, serbiant a s'indùstria bèllica de su stadu sabàudu chi in cussus annus fiat sèmpiri impegnau in gherras in Itàlia e in Europa po mori de su disìgiu mannu

de is guvernantis suus de si expandi. E duncas a giru de Igrèsias (e in totu sa zona) si incumentzant a aberri unu iaxu de minieras e duncas sa genti torrat a aproliai in Igrèsias: sa popolatzioni crescit a lestru: infatis in 20 annus, de su 1861 a su 1881, si passat de 5mila a giai 10mila residentis chi ant addopaii ancora in is su 1901. Duncas acanta de is minieras chi fiant prus atesu de su citadi nascint is "villàgius" de minantis, sceti po ndi arremonai calincunu: Nèbida, Bindua, Masua, Monteponi, S. Giuanni, Acuarresi. Totu custa genti teniat abisòngiu de domus de bivi e duncas sa citadi puru incumentzat a ndi essiri foras de is murus pisanus chi in parti ndi-arruint solus, opuru ddus sciusciànt po fai logu a domus noas, opuru dd'acabant a intrus de domus privadas. De isustus murus si sarvat ndi sceti su tretu chi serrat, a parti de tramuntana, su cuarteri de Sa Costera (po mori de is arràngius fatus in su primu 900 e bòfidus de su sovrainintendi Sanfilippo). Duncas sa citadi si spaintat conca a sa mineria de Monteponi (chi po 150 annus at a donai traballu a unu muntoni de genti) e in sa diretzioni de su stradoni chi impunnat a Casteddu, e aici a bellu a bellu incumentzant a si formant is cuarteris prus modernus de Palmari, Serra Perdosa e Col Di Lana. De siguru at tentu ruolu de importu in sa crèscida de sa citadi sa statzioni de is trenus, acabada in su 1872 e sèmpiri in cussus annus incumentzat a pigai sètiu nou una parti de su centru stòricu cun sa pratza chi at a èssi dedicata a Quintino Sella, s'ingegneri studiosu de mineralogia e ministru in su governu piemontesu, chi aiat bòfriu fundai sa scola po is cabuminantis. A oberri una scola po is minantis formai fiat stètiu necessàriu poita bona parti de is tècnicus chi arribaiant de continenti e de s'èsteru, si non si morriant prima, si fuiat de sa malària e duncas beniat a marolla a tenni personali specializau in su logu.

Su monumentu a Quintino Sella in sa pratza omònima e su panorama de sa miniera de Santu Giuanni: in fundus is montis de Marganai, in primu piamu su scartu de su minerali prodùsiu de sa miniera de Monteponi (in mesu de sa figura).

Duncas Igrèsias andat avatu de is minieras: sighit a cresci, cun ritmu prus lentu, puru in su periodu fascista e a pustis de sa segunda gherra mondialì e gràtzias a sa richesa prodùsia de is minieras s'at a prenni de scolas superioris, ant a agatai sedi is entis pùbblicus principalis, s'ant a fai 3 spidalis: su Santa Bràbara, su CTO specializau po curai is chi podiant tènni calincunu incidenti in miniera, cussu dedicadu a is Fradis Crobu, postu foras de sa citadi in logu de monti po sanai is pipius cun sa poliometite. S'ant a contai prus de 30mila residentis in su 1971 e pròpiu insaras incumentzat sa crisi de s'indùstria minerària sulcitana, siat sa metallifera sias sa de su craboni, fintzas chi in su 1993 serrat s'ùrtima miniera e sceti in parti si arrecuperant is postus de traballu pèrdius in sa miniera in s'indùstrias siderùrgicas de Portovesme.

De su 2005 a su 2016 fiat in pari a Carbònia cabulugu de provincia (ddoi iat sa sede de su Consiliu Provinciali) de sa provincia de su Sulcis-Iglesienti, e imoi est parte de sa provincia de su Sud Sardigna.

Oindi in Igrèsias bivint giai 26.500 personis e sa crisi econòmica sighit a si fai intendi, tanti chi su nùmeru de is residentes est abascendi dònna annu. In Igrèsias ddoi at una comunidadi manna de origini desulesa (si fueddat de unus 3000 personas), cun bona parti de custus chi si fiant firmaus in su sartu de sa baddi de su Cixerri. Est fàtzili chi custa presèntzia aici manna de brabaxinus si potzat spiegai pròpiu gràtzias a sa miniera: cust'ala de Sardigna est sèmpiri stètia una de is metas de sa transumàntzias de is pastoris brabaxinus chi si funt firmaus prenendi su "vacu" in su sartu lassau de sa genti de su logu chi preferiat andai a traballai asuta de terra po otenni una paga prus arta e sigura. In prus tocat a tenni in cunsideru su fatu ca a "sa miniera" ddi serbiat linna meda e duncas nd'ant bogau parti de su padenti de is montis lassendi logu a is pasturas faendi cresci, in custa manera, su "spàtziu" disponibili po s'atividadi de su pastòriu.

Oindi s'atividadi econòmica prus importanti, sendi chi s'indùstria in crisi e fintzas s'agricoltura est sunfrendi, est su setore tertziariu e a intru de custu est crescendi su turismu chi punnat a avalorai siat su patrimoniu mineràriu chi si agatat spartzinau in su territòriu, siat is monumentus chi si agatant in su centru istòricu.

"Sa Ciutari" bista de Buoncammino: su centru stàricu si-ndi stallat craramenti de is cuarteris modernus.

Igrèsias at sèmpiri tentu una vida culturali importanti e in is sèculus sunt medas is igresientis (de nàscida o de adotzioni) chi ant tentu fama manna in calincuna arti. Sena de bolli fai tortu a nemus, in custu scritu arremonaus sceti calincunu personàgiu. Po esèmpiu fiat nàsciu in Igrèsias Nicolau Cannelles, obispu de Bosa, chi in su 1566 aiat fundau sa primu tipografia a caràteris mòbilis de Sardigna in Casteddu; at biviu po annus meda in Igrèsias s'iscultori Giuseppe Sartorio (1854-1922) chi at lassau is òperas suas in totu s'Itàlia e nd'at 60 in su campusantu monumentali; at imparau sa mùsica in Igrèsias Lao Silesu chi in sa primu perra de su 900' fiat unu de is mellus cumpositoris de totu Parigi; in Sa Ciutari nc'at passau 11 annus Remo Branca chi fiat unu grandu xilografu e aiat fundau una scola de arti decorativa. A custus tocat a aciungi medas personalidadi de sa politica e de su sindacau, circadoris stòricus, giornalisti, e scritoris: sceti po fai unu nòmni, arremonaus a Eleonora Carta chi traballat cun editoris natzionalis.

Oindi puru Igrèsias tenit una vida culturali importanti e infatis funt medas is assòtzius chi traballant

po cuncordai manifestatzionis folkloristicas o a caràteri medievali, cuncursus de poesias e is letzionis donadas a indonu de is circadoris de sa Scuola Civica di Storia. Custu bellu movimentu donat s'idea chi is igresientis non si bollint acunortai a sa crisi econòmica chi parit chi no acabit prus ma chi invècis tenint sa ganas de avalorai su passau e sa stòria de sa citadi in soru.

S'afaciada in stili Liberty de sa scola minerària Asproni e Igrèsias bista de is montis de Narcau.

Testu e fotografias de Roberto Pinna

Fontis printzipalis:

- situ istituzionali de su Comunu de Igrèsias e publicatzionis disponìbilis in s'ufitziu turisticu comunali;
- Vittorio Angius: "*Storia di Igrèsias*" ristampa anastàtica de su "*Dizionario geografico – storico – statistico – commerciale degli Stati di S.M. il Re di Sardegna*" di Goffredo Casalis - Arnaldo Forni Editore;
- Roberto Curreli: "Igrèsias" in "*I Comuni del Sulcis Iglesiente*", Provincia di Carbonia-Igrèsias.